

Władysław Nowak

Święty Józef w postyllografii ewangelickiej XIX wieku na Mazurach

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 431-435

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Władysław Nowak

Święty Józef w postyllografii ewangelickiej XIX wieku na Mazurach

W okresie reformacji ważną rolę odgrywała postylla, nie tylko bowiem uczyła w popularnej formie prawd nowej wiary, ale także prowadziła z przeciwnikiem polemikę. Dotychczas była przeważnie wyjaśnieniem tekstu Pisma św., homilią; w tym okresie stała się zbiorem kazań, często dość luźno powiązanych z niedzielą czy świąteczną perykopą.

Historia postylli ewangelickiej zaczyna się w 1521 r., tj. w chwili wydania *Enerrationes epistolarum et evangeliorum, quas postillas vocant*, czyli postylli kościelnej Marcina Lutra¹.

Postyllografia stanowi także źródło dla historyka reformacji, jest jednym z podstawowych typów piśmiennictwa ewangelickiego prezentujących doktrynę oraz świadczących o biblijnej orientacji kaznodziejów i słuchaczy. Można z niej odczytać kierunki ewolucji dogmatycznej Kościołów ewangelickich. Ponadto postylla jawi się jako źródło określające stan i zakres nauczania kościelnego, tj. wykazujące, w jakim stopniu doktryna kościelna była upowszechniana wśród wiernych, a więc pośrednio także, jakie były ich potrzeby i zainteresowania, podejmowane i objaśniane przez autorów. Postylla początkowo czytana znacznie częściej przez duchownych, stawała się coraz bardziej dostępnym źródłem wiedzy religijnej i brała coraz większy udział w rozwoju i życiu duchowym społeczności ewangelickiej. Jest też źródłem dla hagiografii, chociaż bardzo szczupłym, dotyczącym świętych występujących w Biblii.

Wiek XIX w Prusach był okresem rozkwitu zarówno życia religijnego, kościelnego, jak i kulturalnego². Był wielką epoką w dziejach nauki pruskiej. Uniwersytety w Berlinie i Królewcu stały się modelem dla całego niemal cywilizowanego świata, łącząc w jedno nauczanie i badanie naukowe. Prestiż nauki w pierwszej połowie XIX w. umocnił fakt, iż dwaj najwięksi filozofowie niemieccy XIX w. Kant i Hegel działali w Prusach i reprezentowali szczególnie dla kształtowania się mentalności pruskiej postawy moralne. Etyka Kanta wywarła ogromny wpływ na pokolenia XX w.³ Oblicze moralne i religijne tego wieku w dużej mierze kształtował racjonalizm i naturalizm. Pierwsze dziesiątki lat XIX w. w teologii i kaznodziejstwie przedstawiają się jako okres zmagania się między racjonalizmem a konfesjonalizmem tak w Kościele ewangelickim, jak i katolickim.

Wiek XIX zaznaczył się też w licznych edycjach podręczników kaznodziejskich przeznaczonych dla pastorów, a przede wszystkim do czytania niedzielnego w domu, w rodzinie.

1 J.T. Maciuszko, *Ewangelicka postyllografia polska XVI—XVIII wieku*, Warszawa 1987, s. 7; K. Kolbuszewski, *Postyllografia polska XVI—XVII wieku*, Kraków 1921; E. Sukertowa-Biedrawina, *Postylle polskie i kancjonały na Mazurach od wprowadzenia Reformacji do XIX wieku*, Kalendarz Mazurów na rok 1936, s. 44—48; A. Wantuła, *Zarys homiletyki ewangelickiej*, Warszawa 1974.

2 S. Samsonowicz, *Dzieje państwa i społeczeństwa*, Poznań 1987, ss. 427—428.

3 W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Bd. 1, Göttingen 1968, ss. 257—266.

ZBIÓR KAZAŃ MRONGOWIUSZA

W latach 1834—1835 ukazał się zbiór kazań na cały rok kościelny K. C. Mrongowiusza⁴. Przedstawia on typ kaznodziejstwa, który istotnie wziął dużo z metod myślenia wieku racjonalizmu i oświecenia. Autor zdawał sobie sprawę z granic rozumu; w sprawach przyrody objawiała się mu chwała Boża, Jezus Chrystus był objawieniem mądrości i miłości. Pragnął nieść „oświatę” prawdziwą między lud pobudzając do mądrości i miłości Boga, Jezusa, i do cnoty; karmił wszelką „niecnotę”, nierozsądek i zabobon, nawołując do oddania się Rządcy świata i Jezusa⁵. Jako teksty kazań wziął ewangeliczne perykopy starokościelne, przejęte przez reformację z Kościoła katolickiego. Są to kazania na obrany temat stosujące podział na dwie części: pierwsza przedstawia objaśnienie tematu, istotę lub dowód, druga praktyczne zastosowanie. Na każde z nich składa się wstępna modlitwa, wstęp zakończony często zwrotką pieśni śpiewanej przez zbor; kaznodzieja odmawia modlitwę Pańską, czyta tekst ewangeliczny i dobiera werset z psalmu, by nawiązując do tekstu, przejść do tematu i dyspozycji, a po krótkim „westchnieniu” następowało kazanie. Jest to schemat odziedziczony po pietyzmie, a raczej po scholastyce i ortodoksji XVII w. Kazania tętniły życiem; przystosowane były do poziomu umysłowego zboru wiejskiego i miejskiego.

Problematyka św. Józefa jest ukazana w kazaniach do Ewangelii św. Łukasza, czytanej w drugie święto Narodzenia Pańskiego (Łk 2, 15—20)⁶, na niedzielę po Narodzeniu Pańskim⁷ (Łk 2, 33—40), a także na niedzielę pierwszą po Trzech Królach (Łk 2, 41—52)⁸. Św. Józef ukazany jest w nich jako małżonek Maryi, przybrany Ojciec Jezusa, a wraz z Jezusem, Maryją jako wzór życia rodzinnego.

POSTYLLA S. DAMBROWSKIEGO

W XIX w. na Mazurach nadal bardzo poczytna była XVII-wieczna postylla Dambrowskiego mająca w tym czasie aż sześć wydań⁹. W 1621 r. ukazała się drukiem jedna z najciekawszych postylli, jakie zna piśmiennictwo polskie. Wydawca jej przedruku z roku 1728, E. Oloff, stwierdza, że postyllę Samuela Dambrowskiego przyjęto z entuzjazmem, że jeszcze na początku XVIII w.: „podczas wakansu, kiedy księdza nie masz, czytało się zborowi bożemu kazania z niej”¹⁰. W Prusach była najczęściej używana wśród polskich luteran i nic dziwnego, że miała tu wiele wydań¹¹. W przedmowie do wydania z 1866 r. w Szczytnie, ówczesny proboszcz tej parafii pisał: „Kazania Samuela Dambrowskiego od pierwszego wyjścia swego na widok publiczny (1621 r.) aż dotąd od pobożnych chrześcijan ewangelickich jako klejnot drogi były uważane, wszędzie,

4 K. C. Mrongowiusz, *Zbiór kazań podwójnych na niedziele i Święta uroczyste całego roku wydanych przez Kaznodzieję przy Kościele Św. Anny w Gdańsku*, część 1, Królewiec 1834; część 2, Królewiec 1835.

5 K. Michejda, *Postylla Mrongowiusza*, w: *Krzysztof Celestyn Mrongowiusz 1764—1855. Księga Pamiątkowa pod redakcją dra Władysława Pnińskiego*, Gdańsk 1933, s. 216.

6 K. C. Mrongowiusz, op. cit., t. 81—86.

7 Ibidem, ss. 85—89.

8 Ibidem, ss. 123—125.

9 W. Chojnacki, *Bibliografia polskich druków ewangelickich ziem zachodnich i północnych 1530—1939*, Warszawa 1966, nr 459—464.

10 X. Samuela Dambrowskiego, *Kazania albo wykłady porządne świętych ewangeli niedzielnych przez cały rok*, Szóste wyd. Toruń 1873, s. VI; W. Nowak, *Il culto di San Giuseppe presso gli Evangelici della Mazuria nel Seicento*, w: *Presence di Saint Joseph au XVIIe Siecle*, Cahiers de Josefologie 1987, t. 35, ss. 438—440; tegoż *Il culto di San Giuseppe nella Chiesa Evangelico-Augsburga in Mazuria nel 1800*, Estudios Josefinos 1991, t. 45, nr 89—90, ss. 569—570.

11 W. Chojnacki, op. cit., nr 454—464.

gdziekolwiek ewangelicy polscy mieszkają, z wielką ochotą i zbawiennym czytane bywają pożytkiem”¹². Odnajdujemy w niej wątki kazań poświęconych św. Józefowi. Wszystkie prawdy wiary związane ze św. Józefem w oparciu o Ewangelie i apokryfy zostały przedstawione w kazaniach na święta maryjne: Poczęcie, Narodzenie, Ofiarowanie, Oczyszczenie, Zwiastowanie, Nawiedzenie, Wniebowzięcie, a także na Boże Narodzenie¹³. W kazaniach tych ukazana jest: królewskość św. Józefa, cel zaślubin Maryi, przybrane ojcostwo, posłuszeństwo Bogu, małżeństwo z Maryją. Św. Józef przedstawiany jest we wspomnianych kazaniach zawsze w łączności z Maryją oraz tajemnicą Dzieciństwa Chrystusa¹⁴.

POSTYLLA CHRYSTIANA LANGHANS (1660—1727),
PROFESORA TEOLOGII KRÓLEWIECKIEJ ALBERTYNY

Jest to postylla XVIII-wieczna, która również w XIX w. miała dwie edycje dla ewangelików mazurskich¹⁵. Układ pracy Langhansa budzi wiele skojarzeń z formą katechizmu, nie tylko ze względu na przyjęty system pytań i odpowiedzi, lecz także ze względu na zakres nauczania. Żarliwość religijna, podkreślenie sfery etycznej a nie dogmatycznej, propagowanie rodzinnego życia religijnego, działanie na rzecz ożywienia ruchu biblijnego i modlitewnego, kierują ocenę postylli ku praktykom pietyzmu¹⁶. Nie zawiera kazań wprost o św. Józefie, ale problematyka józefologiczna omawiana jest w kazaniach na święta maryjne: Oczyszczenia, Zwiastowania i Nawiedzenia¹⁷. Św. Józef ukazany jest w nich jako wzór i przykład wiary, oddania się Bogu, życia rodzinnego.

POSTYLLA DOMOWA M. LUTRA

Wśród ewangelickich Mazurów dużym zainteresowaniem cieszyła się postylla Marcina Lutra wydana w Cieszynie w 1883 r. przez Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej¹⁸. Kazania zawarte w tej postylli wygłaszał Marcin Luter „przed dziećmi swymi, i innymi domownikami i przyjaciółmi domu swego w latach 1532—1534”. Stąd też zbiór kazań nazywa się postyllą domową. Wydawcy we wstępie zaznaczają, że „Książka za 350 lat na nowo drukowana, a w niczym nie przestarzała, to zaiste świadectwo że słowo Boże trwa na wieki, a nauka i wiara Kościoła naszego na tem słowie oparta jest mocą niespożyta”¹⁹. Wątek józefologiczny omawiany jest w kazaniu na niedzielę po Bożym Narodzeniu (Łk 2, 33—40)²⁰. W kazaniu na niedzielę pierwszą po Epifanii (Łk 2, 41—52) omawiane jest posłuszeństwo dwunastoletniego Jezusa Maryi i Józefowi²¹.

12 S. Dambrowski, op. cit., s. IX.

13 S. Dambrowski, op. cit., cz. 2, ss. 16—22, 77—85, 107—118, 183—192, 240—248, 261—266, 326—332; cz. 1, ss. 30—39.

14 W. Nowak, *II culto di San Giuseppe presso gli Evangelici*, ss. 439—440.

15 M. Chrystiana Langhansa, *niegdyś Jego Kr. Mci Pruskiego, Raycy Konzystoryalnego, Kościoła Staromiejskiego w Królewcu Kaznodziei pierwszego etc. Postylla dla Dzieci, to jest: Krótkie a proste wykłady Ewangelii na niedziele i Święta, przez pytania i odpowiedzi podane... Z niemieckiego języka na polski przetłumaczone*, Królewiec 1861; W. Chojnacki, op. cit., nr 1144—1145.

16 J. T. Maciuszko, op. cit., ss. 257—265.

17 W. Nowak, *II culto di San Giuseppe nella Chiesa*, ss. 574—576.

18 *Dra Marcina Lutra Postylla (?) domowa*, Cieszyn 1883.

19 Ibidem, s. V.

20 Ibidem, ss. 106—107.

21 Ibidem, ss. 147—155.

EWANGELICZNE ŚWIADECTWA PRAWDY

Był to zbiór kazań przeznaczony raczej do lektury w domach ewangelickich niż w zborach. Zawierał kazania na niedziele całego roku kościelnego; został wydany w pierwszych latach XX w.²² Temat św. Józefa poruszany jest w kazaniu na niedzielę po Bożym Narodzeniu (Łk 2, 33—40)²³, a także na niedzielę po Nowym Roku, gdzie omawiano ucieczkę św. Rodziny do Egiptu.

JA I DOM MÓJ BĘDZIEMY SŁUŻYLI PANU

W trosce o poziom wiedzy religijnej ludu mazurskiego pastor M. Skowronek z Trelkowa koło Szczytna wydał zbiór kazań oparty na *Postylli domowej* Lutra. W słowie wstępnym prosił Boga, aby dał błogosławieństwo „na te kazania żeby się stały prawdziwym przyjacielem domowym dla ludu naszego mazurskiego”²⁴. O św. Józefie wspomina w kazaniach omawiających dzieciństwo Jezusa m.in.: Kazanie na pierwsze święto Narodzenia Pańskiego (Łk 2, 1—14)²⁵, a także w kazaniu na niedzielę po Narodzeniu Pańskim (Łk 2, 33—40)²⁶, gdzie omawiane jest przybrane ojcostwo Józefa, a także małżeństwo Maryi z Józefem.

*

W podsumowaniu należy zauważyć, że problematyka józefologiczna najbardziej bogato omawiana jest w postyllach wydawanych od XVI do końca XVIII w., które też miały reedycje w wieku XIX. Prawdy wiary związane z osobą św. Józefa omawiane są w kontekście perykop z Ewangelii Mateusza i Łukasza, dotyczą dzieciństwa Jezusa i życia Maryi, przeznaczone na niedziele w okresie Bożego Narodzenia i święta maryjne.

Postylle XIX-wieczne zapewne pod wpływem racjonalizmu, naturalizmu już nie nawiązują do pobożności kształtowanej na wzórze naśladowania świętych lecz na samym słowie Bożym i jego aplikacjach w życiu praktycznym. Stąd też postaci św. Józefa poświęcają mało uwagi, i to tylko w relacji do dzieciństwa Jezusa. Nie mniej cenne są owe wzmianki o przybranym ojcu Jezusa, ukazujące go jako wzór wiary, opieki nad św. Rodziną, która jest modelem rodziny ewangelickiej.

Dziewiętnastowieczna postyllografia pojawia się w życiu religijnym w trzech zakresach odbioru: osobistym, rodzinnym i grupowym — szkolnym, zborowym ewangelików na Mazurach, czym przyczyniła się do ożywienia życia religijnego, ale też była szkołą języka polskiego, łączyła rodzinę, budowała świadomość Kościoła. Charakterystyczną cechą tejże postyllografii jest jej „długie trwanie”, co sprawdziło się na XVII-wiecznej postylli Dambrowskiego mającej wiele wydań w wieku XIX i postylli Langhansa. Ich edycje w XIX w. zakorzeniły ówczesnych ewangelików w nauce i tradycji dawnego Kościoła luterńskiego. Dziewiętnastowieczne zaś postylle przybliżyły ewangelikom nowszą myśl teologiczną i biblijną, a także uwrażliwiły ich na problemy ówczesnego im świata. Postyllografia ewangelicka XIX w. łączy przeto rzeczy stare

22 Brastberger Immanuel Gottlob, *Ewangeliczne Świadectwa Prawdy ku wzbudzeniu prawdziwego chrześcijaństwa po części ze zwykłych Niedzielných i Świątecznych Ewangieli...*, Królewiec 1904.

23 Ibidem, s. 68.

24 *Ja i dom mój będziemy służyli Panu. Kazania na wszystkie niedziele i święta roku kościelnego podług postylli domowej Dra Marcina Lutra, które do druku przygotował ksiądz M. Skowronek*, Berlin-Schöneberg 1909, k. III r.

25 Ibidem, ss. 42—43.

26 Ibidem, ss. 63—64.

i nowe. Z tego punktu widzenia zasługuje na uwagę w zakresie hagiografii, a szczególnie świętych postaci biblijnych, m.in. św. Józefa.

Św. Józef występuje w postyllografii ewangelickiej tego okresu w małym zakresie, tylko w kontekście Dzieciństwa Jezusa omawianego przez Ewangelie Mateusza i Łukasza, czytane w okresie Bożego Narodzenia i w święta maryjne (Oczyszczenia, Zwiastowania i Nawiedzenia). Św. Józef ukazywany jest w postyllografii jako człowiek sprawiedliwy, mąż Maryi Panny, wzór słuchania Słowa Bożego, opiekun Jezusa i Maryi, przybrany ojciec Jezusa, posłuszny Bogu. Rodzina Jezusa, Maryi i Józefa ukazana jest jako wzór życia rodzinnego, chrześcijańskiego wychowania dzieci, w związku z czym autorzy kazań zachęcają do naśladowania św. Józefa, rodziców Jezusa. W żadnym z kazań tej epoki nie można się dopatrzeć kultu wzywania świętego, co zresztą zgodne było z doktryną teologiczną tego Kościoła. Nie ma też mowy o wstawiennictwie św. Józefa.

Z ekumenicznego punktu widzenia należy podkreślić, jak piękny odnajduje się obraz św. Józefa w kazaniach ewangelickich, godny naśladowania jako wzór posłuszeństwa Bogu, idealnej głowy rodziny, wzór życia rodzinnego, bogatego w wartości ewangeliczne, wzór chrześcijańskiego wychowania dzieci.